

RELIGIJSKA PEDAGOGIJA

MARKO PRANJIĆ

Vlaška 36, Zagreb

Izcoeni znanstveni članak

Primljeno 28. 3. '95.

UDK 37.015:2

238:37

Sažetak

Religijska pedagogija kao znanost budi sve veći interes i na hrvatskome govornom području. Otkako je u nas vjeronauk postao dio školskoga odgojno-obrazovnog sustava te nakon što su se stvorili uvjeti za crkveno pedagoško-didaktičko djelovanje, sve više se osjeća potreba za ozbiljnijim teorijskim promišljanjem prakse religioznog odgoja. Na sreću, barem što se tiče znanstvenoteorijskog uporišta religijske pedagogije i njenih epistemoloških polazišta, ovdje nije više riječ o pionirskom radu, nego o pokušaju da se u ove prostore presadi ono što je drugdje već davno zaživjelo i što je tamo dobro profilirano premda ne i do kraja domišljeno. Međutim, ni transfer nije uvijek bezazlen. Dok s jedne strane pretpostavlja poznavanje sadržaja koje treba presađivati, dotle, s druge strane, zahtijeva poznavanje vlastite situacije. I jedno i drugo uvijek ostavlja sasvim dovoljno prostora za nedorečenost, ali i za rizik. Unatoč tome jednom je trebalo krenuti. Autor otvara svoje razmišljanje dilemom o lociranju religijske pedagogije kao znanosti, naime o tome je li ona izvanteološka, pluridisciplinarna ili teološka znanost, a potom govori o razlozima za uvođenje religijske pedagogije na Zagrebačko sveučilište. U ovom prilogu njegova glavna preokupacija je ipak vezana uz pojam religije kao pridjevskog dijela sintagme religijske pedagogije koju motri kroz prizmu pedagoške relevantnosti te svega onoga što s njene strane može biti interesantno za cjelovit odgoj ljudske osobe, nikada ne gubeći iz vida kontekst unutar kojega se događa svaki pa i religiozni odgoj.

1. UVOD

Koliko god je *religiozni odgoj* staro ljudsko zanimanje, staro je zapravo koliko su stare i religije, ipak je znanstveno razmišljanje o njemu - *religijska pedagogija*, barem što se tiče kršćanstva, novijeg datuma.¹ Dobrim dijelom je povezano s mjestom i ulogom *vjeronauka* u sklopu školskoga odgojno-obrazovnog sustava, bolje rečeno, s intenzivnim razmišljanjem o svemu onome što je vezano uz ovo ne tako jednostavno pitanje, ali i uz *religiozni odgoj* općenito, neovisno o tome gdje se on događao ili događa i koje su sve odgojne ustanove za nj zadužene.

Pojam *religijske pedagogije* se prvi put spominje koncem XIX. stoljeća. Tako M.

Reischle, razmišljajući o filozofiji religije odnosno religijskim znanostima², piše: "Na sličan način znanostima o religiji možemo pridodati još religijsku pedagogiju (Religionspädagogik) ili religijsku tehniku (Religionstechnik)." Cilj ove znanosti prema Reischleu bio bi "da se religiju koju sma-

¹ Ovdje ne treba brkati *katehetiku* s religijskom pedagogijom premda se i jedna i druga na njima svojstven način bave religioznim odgojem.

² M. REISCHLE, *Die Frage nach dem Wesen der Religion, Grundlegung einer Methodologie der Religionsphilosophie*, Freiburg/Br. 1889., str. 91. Tu među inim spominje i moralnu pedagogiju (Moralpädagogik) odnosno metodiku morala (Methodenlehre der Moral).

tramo pravom, takvom i učini”.³ Nešto kasnije, zapravo početkom XX. stoljeća⁴, i to u svezi s primjenom psiholoških odnosno didaktičkih inovacija na području teorije i prakse *školskog vjeronauka*, počinje se učestalije spominjati *religijska pedagogija*. Međutim, ona se kao znanost počinje profilirati onoga trenutka kada se teorijsko razmišljanje o školskom vjeronauku polako distancira od do tada za ovu problematiku zadužene znanosti - *katehetike*. Proces osamostaljivanja je bio potpomognut i evangeličkom “liberalnom teologijom”, naročito uvjerenjem da je vjeru moguće naučiti. U tom smislu vrlo je znakovito programatsko djelo R. Kabischa *Wie lehren wir Religion?*⁵

2. POLAZIŠTA RELIGIJSKE PEDAGOGIJE

U mnoštvu argumenata u korist *religijske pedagogije* postoje oni koji pogađaju njenu srž i oni koji više stoje na njenoj periferiji. Teoretičari su u svom razmišljanju krenuli od tri različita polazišta. *Prvo* inzistira na tome da *religijska pedagogija* može postojati neovisno o teološkoj argumentaciji ili da, bolje rečeno, ona ovisi isključivo o *izvanteološkoj* argumentaciji; *drugo* počiva na *pluridisciplinarnoj* argumentaciji, što znači da priznaje više nadređenih znanosti, a u najmanju ruku dvije: teologiju i pedagogiju; i *treće*, da *religijska pedagogija* ne može egzistirati bez *teološke* argumentacije, bolje rečeno da je teologija za *religijsku pedagogiju* referentna znanost.⁶

2.1. Prvo polazište

Što se tiče *prvog* polazišta, može se reći da ono ima poprilično zastupnika, ali da oni nisu jedinstveni u tome na koju bi izvan-teološku znanost trebala biti upućena *religijska pedagogija*, odnosno koja bi od tih znanosti za nju bila primarno referentna, pa se spominju sljedeće: odgojne ili pedagoške⁷, sociološke⁸, *religijskoznanstvene*⁹ te *religijskofilozofske*.¹⁰ Manje-više svima im je zajedničko da *religijska pedagogija* ima svoju *normu normans* u jednoj od spomenutih *izvanteoloških* znanosti i da joj je glavna preokupacija biti kritička teorija

društva. Ne smije se gubiti iz vida da se vrijeme ove *religijskopedagoške* postavke poklapa s vremenom popularnosti *frankfurtske škole* (Th. W. Adorno, H. Marcuse,

³ Isto.

⁴ H. SCHILLING, u svom djelu *Grundlagen der Religionspädagogik. Zur Verhältnis von Theologie und Erziehungswissenschaft*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1970., str. 60, smatra da je ovaj pojam prvi spomenuo O. EBERHARD u svom napisu *Zur Wertung des Katechismus in der neusten wissenschaftlichen Pädagogik*, u: “Katechetische Zeitschrift” 8 (1905), str. 11, dok G. BOCKWOLDT u svom djelu *Religionspädagogik, Eine Problemgeschichte*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1977. navodi dokaze o njegovu još ranijem pojavljivanju, s čime se i mi slažemo.

⁵ R. KABISCH, *Wie lehren wir Religion?* Göttingen 1910. H. Tögel je potpuno preradio ovu knjigu i kao 7. izdanje je objavio u Göttingenu 1931 (pretisnuto u: K. WEGENAST (izd.), *Religionspädagogik*, sv. 1: *Der evangelische Weg*, Darmstadt 1981, str. 40-45). Problem “učljivosti” vjere upućuje na razložnost Kabischeva konfrontiranja s psihološkim i pedagoškim spoznajama njegova vremena. Na toj crti je i njegovo razmišljanje *Über die Lehrbarkeit der Religion*, u: “Zeitschrift für Theologie und Kirche” 12(1902), str. 316-344.

⁶ Usp. U. HEMEL, *Theorie der Religionspädagogik. Begriff - Gegenstand - Abgrenzungen*, Verlagsgesellschaft Gerhard Kaffke GmbH, München 1984., str. 33-58.

⁷ Usp. W. NASTAINCZYK, *Praktische Theologie*, u: *Studium katholische Theologie*, sv. 3, Freiburg-Basel-Wien 1975., str. 95-98.

⁸ Glavni pobornik ovog stajališta je S. Vierzig, koji svrhu *religijske pedagogije* vidi prvenstveno u kritičkom odnosu prema postojećim odnosno vladajućim društvenim ideologijama. Usp. X. VIERZIG, *Ideologiekritik und Religionsunterricht, Zur Theorie und Praxis eines kritischen Religionsunterrichts*, Zürich-Einsiedeln-Köln 1975. U tome ga dobrim dijelom slijedi i G. OTTO, *Was heißt Religionspädagogik?* u: “Theologia Practica” 9 (1974), str. 156-170.

⁹ Usp. H. HALBFAS, *Religionspädagogik und Katechetik, Ein Beitrag zur wissenschaftstheoretischen Klärung*, u: “Katechetische Blätter” 97(1972), str. 331-343; E. HEHBERGER, *Überlegungen zu einer modifizierten theologischen Sprachlogik aufgrund einer Theorie der Religion*, u: A. STOCK (izd.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsbereich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975., str. 45-50.

¹⁰ Usp. W. G. ESSER, *Bestimmungsversuch eines fundamentalen Religionsbegriffs und Entwurf einer anthropologischen Religionspädagogik*, u: G. STACHEL - W. G. ESSER, *Was ist Religionspädagogik?* Zürich-Einsiedeln-Köln 1971., str. 32-63.

M. Horkheimer), koja se profilirala kao borba za ljudsku emancipaciju i od koje je religijska pedagogija uistinu preuzela osjećaj za kritičnost i određenu distanciranost od previše prizemljenih, ideološko-političkih rješenja.

2.2. Drugo polazište

Za *drugo* polazište je bitno da religijska pedagogija smatra sebi nadređenima ne jednu nego više znanosti, ali tako da se zapravo ne zna koja bi među njima trebala ili morala biti vodećom. Najpoznatiji zastupnik ove koncepcije je K. E. Nipkow, koji već 1969. zahtijeva "istovremeno teološki i odgojnoznanstveno utemeljenu religijsku pedagogiju", čiju bi pedagogičnost promicali pedagozi, a teologičnost teolozi. Pluridisciplinarno utemeljenje religijske pedagogije Nipkow argumentira pluridimenzionalnom potrebom odgajnika na koju ne može biti odgovora ako se kao načelo primijeni jednodisciplinarnost. U tom slučaju religijska pedagogija će jednom inzistirati na pedagogičnosti teološke discipline (praktična teologija, posebno katehetika!), a drugi put na teologičnosti određene pedagoške discipline pa će tako biti kreator interdisciplinarnog procesa među odgojnoznanstvenim i teološkim disciplinama.¹¹ Nipkowljevo dosljedno inzistiranje na pluridisciplinarnom utemeljenju religijske pedagogije stoji u čvrstoj vezi s tadašnjim (70-ih godina!) humanističkoznanstvenim i empirijskim tendencijama na području znanstvenog promišljanja općenito. U tom kontekstu će i K. Wegenast proklamirati "empirički obrat" u religijskoj pedagogiji¹², a K. Frielingsdorf će ga pozdraviti kao "začetak njene nove epohe".¹³

Tu interdisciplinarnu suradnju na području religijske pedagogije neće svi shvaćati na Nipkowljev način. Tako će, primjerice, P. Biehl ipak praktičnu teologiju smatrati vodećom znanošću za religijsku pedagogiju premda je on doživljava kao stjecište društvene teorije, odgojne znanosti i teologije.¹⁴ I Schröer teologiji daje vodeće mjesto u konstituiranju religijske pedagogije iako tu ulogu ne odriče niti humanističkim odnosno religijskim znanostima.¹⁵ H.

Halbfas pak više zastupa jednakovažnost znanstvenoreligijskih i pedagoških koncepcija u kreiranju religijskopedagoške osnove.¹⁶ Tako ni sljedbenici ove koncepcije ne ostavljaju dojam velikoga konsenzusa.

2.3. Treće polazište

Treće i posljednje polazište vidi teologiju kao vodeću odnosnu znanost s obzirom na religijsku pedagogiju, čak štoviše neki vide religijsku pedagogiju kao jednu od znanosti praktične teologije. Vodstvo teologije ipak nije koncipirano tako da druge znanosti ne bi imale nikakvog pristupa niti utjecaja na religijsku pedagogiju. Naprotiv, ovdje je vidljiva otvorenost, suradnja s različitim korelativnim, odnosnim znanostima. Tako se spominju pedagogija, religijske i sociološke znanosti. Protestantski religijski pedagog H. Schröer smatra da se religijska pedagogija ne može izvoditi iz opće pedagogije ili neke religijske znanosti te da bi religijska pedagogija uistinu izgubila vrlo značajna obilježja kada ne bi teologiju smatrala svojom odnosnom znanošću.¹⁷ Ipak religijska pedagogija nije i ne smije biti čista

¹¹ Usp. K. NIPKOW, *Schule und Religionsunterricht im Wandel, Ausgewählte Studien zur Pädagogik und Religionspädagogik*, Heidelberg-Düsseldorf 1971., str. 163.

¹² Usp. K. WEGENAST, *Die empirische Wendung in der Religionspädagogik*, u: "Der evangelische Erzieher" 20(1968), str. 111-124.

¹³ Usp. K. FRIELINGSDORF, *Psychosoziale Aspekte der Religionspädagogik*, u: "Katechetische Blätter" 96(1971), str. 321-334.

¹⁴ Usp. P. BIEHL, *Anmerkungen zum Selbstverständnis und zur wissenschaftsorganisatorischen Zuordnung der Religionspädagogik*, u: "Theologia Practica" 12 (1977), str. 213-218.

¹⁵ Usp. H. SCHRÖER, *Humanwissenschaften und Religionspädagogik*, u: "Der evangelische Erzieher" 29 (1977), str. 150-177.

¹⁶ Usp. H. HALBFAS, *Religionsunterricht und Katechese, Zur wissenschaftstheoretischen Ortsbestimmung*, u: D. ZILLEBEN (izd.), *Religionspädagogisches Werkbuch*, Frankfurt/M-Berlin-München 1972., str. 9-14.

¹⁷ Pod "odnosnom znanošću" Schröer podrazumijeva posebni, bolje rečeno vodeći status teologije s obzirom na teorijskoznanstvenu osnovanost religijske pedagogije. I ne samo to, on je tretira kao "poddisciplinu praktične teologije". Usp. H. SCHRÖER, *nav. dj.*, str. 159.

deduktivna izvedenica teologije.¹⁸ Vodeću ulogu teologije prema Schröeru treba pripisati specifičnom fundamentalnom pitanju suvremene religijske pedagogije, tj. “odnosu između učenja i posredovanja vjere”¹⁹, odnosno “institucionalnoj stvarnosti religioznog odgoja”²⁰. Odnos pak prema drugim znanostima, kao što su religijske odnosno humanističke, Schröer izvodi iz potrebe za “dijaloškim savjetovanjem”, gdje se traži kompetentnost i gdje nije isključeno odlučivanje.²¹

R. Preul, koji isto tako religijsku pedagogiju smatra teološkom znanosti, njen odnos prema drugim neteološkim znanostima opravdava analognim pojavama kod drugih znanosti, npr. između egzegeze i filologije, ili između crkvene i svjetovne povijesti.²²

Poput H. Schröera i R. Preula i njihov kolega protestant H.-D. Bastian se izjašnjava za “teološku utemeljenost religijske pedagogije”, koja se ostvaruje na tri razine: sustavnoj, historijskoj i empirijskoj, gdje je sustavnost vezana na odgojne procese spasonosnog Božjeg djelovanja, historicitet na kršćanski navještaj praćen didaktičko-pedagoškim postupcima, a empirija na odgojno-poučnu praksu svekolikog crkvenog djelovanja.²³

Prema mišljenju ovih autora religijska pedagogija je prvenstveno upućena na pastoralnu djelatnost Crkve, odnosno ona je nasušna potreba Crkve kako bi mogla odgovoriti na neke pedagoške izazove koji se pojavljuju u njenoj praksi.

I na katoličkoj strani postoje ljudi koji su se ozbiljno bavili i bave se ovim pitanjem. Tako E. Feifel smatra da je Crkvi potrebna religijska pedagogija kako bi mogla suvereno rješavati neka pedagojska pitanja koja joj se nameću kao odgojnoj ustanovi.²⁴ U tom smislu ona je za njega refleksija o samoostvarenju Crkve na području odgoja i obrazovanja. Na ishodištu njene znanstvenoteorijske spoznaje stoji “odluka da kao teološka disciplina doprinosi crkvenosti cijele teologije”²⁵. Otuda proizlazi da je religijska pedagogija “praktična teološka disciplina”²⁶, a njena teologičnost opravdana eklezijalnim potrebama.

Nekako na toj crti ostaju i K. Frör i H. Schmidt. Obojica smatraju teologiju odnosnom znanosti religijske pedagogije. Dok H. Schmidt gleda zadaću religijske pedagogije u “posredovanju kršćanske poruke i promicanju povijesno-društvenog životnog okruženja djeteta i adolescenta”²⁷, dotle se K. Frör pita što bi bilo s religijskom pedagogijom kad joj teologija ne bi bila normativna znanost i zato pledira za religijsko-pedagošku znanstvenu teoriju na teološkoj osnovi, koja neće ostavljati otvorenima pitanja normativnosti, nego će na njih suvereno odgovarati.²⁸ Slična mišljenja zastupaju i K. Dienst²⁹ odnosno H. Grosch³⁰. Njima se pridružuju i religijski pedagozi kao što su A. Exeler³¹, R. Sauer³², A. Stock³³, J. Wer-

¹⁸ Isto, str. 171.

¹⁹ Isto, str. 170.

²⁰ Isto, str. 171.

²¹ Isto, str. 176.

²² Usp. R. PREUL, *Sozialisation und religiöse Bildung*, u: “Der evangelische Erzieher” 30 (1978), str. 192.

²³ Usp. H.-D. BASTIAN, *Die Stellung der Religionspädagogik im Rahmen einer theologischen Fakultät und die Möglichkeit ihres Studiums*, u: G. STACHEL - W. G. ESSER, *nav. dj.*, str. 263-284.

²⁴ Usp. E. FEIFEL, *Fragestellungen und Aufgaben gegenwärtiger Religionspädagogik*, u: G. STACHEL - W. G. ESSER, *nav. dj.*, str. 239.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, str. 235.

²⁷ H. SCHMIDT, *Religionspädagogische Rekonstruktion*, Stuttgart 1977., str. 98.

²⁸ Usp. K. FRÖR, *Zur gegenwärtigen Situation der Religionspädagogik*, u: B. ALBERS (izd.), *Religionspädagogik in Selbstdarstellung I*, Aachen 1980., str. 35.

²⁹ Usp. K. DIENST, *Die lehrbare Religion, Theologie und Pädagogik, Eine Zwischenbilanz*, Gütersloh 1978., str. 250.

³⁰ Usp. H. GROSCH, *Religionspädagogik am Scheidenweg, Der Religionsunterricht zwischen Humanwissenschaften und Theologie*, Gütersloh 1974., str. 182-185.

³¹ Usp. A. EXELER, *Glauben mit Zukunft*, Donauwörth 1974., gdje na str. 22, izričito kaže da bi religijska pedagogija “trebala ostati podređena teologiji, a ne religijskim znanostima”.

³² Usp. R. SAUER, *Die fundamentaltheologische Dimension der Religionspädagogik*, u: A. STOCK (izd.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsreich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975., str. 88.

³³ Usp. A. STOCK, *Wissenschaftstheorie der Religionspädagogik*, u: ISTI (izd.), *Religionspäda-*

bick³⁴ i W. Bartholomäus³⁵, koji prihvaćaju prvenstveno teološku orijentaciju religijske pedagogije odnosno njenu interdisciplinarnu impostaciju.

Sumirajući ovo polazište, može se kazati da njegovi sljedbenici na različite načine vide primarnu teološku osnovanost religijske pedagogije. Dok H.-D. Bastian i E. Feifel shvaćaju religijsku pedagogiju kao pedagošku refleksiju Crkve s obzirom na neke elemente njenog poslanja, koje je među inim i odgojno, dotle K. Frör polazi od materijalne predmetnosti religijske pedagogije (odnos vjere i učenja!) kako bi opravdao njenu upućenost na teologiju. Nadalje, H. Smidt i K. Dienst u rješavanju normativnosti religijskopedagoških impostacija pribjegavaju teologiji kao najmjerdavnijoj nadređenoj znanosti.

Niti jedna od ovdje navedenih pozicija ne isključuje suradnju religijske pedagogije s drugim odnosnim disciplinama. Ovdje nije bila riječ o nemogućnosti kooperacije ili zatvaranju religijske pedagogije u neki njen geto, nego o tome koja je od postojećih znanosti najbliža tome da za nju bude odnosna *vodeća* znanost³⁶, ostavljajući i dalje religijskoj pedagogiji mogućnost da na najrazličitije načine kooperira s ostalim za nju znakovitim znanostima.

3. RELIGIJSKA PEDAGOGIJA NA ZAGREBAČKOM SVEUČILISTU

Od jeseni 1994. godine na Zagrebačkom se sveučilištu, konkretno na *Pedagogijskim znanostima* Filozofskog fakulteta, počeo predavati kolegij *religijska pedagogija*. Za uvođenje tog predmeta u hrvatski sveučilišni odgojno-obrazovni sustav posebno su se zauzeli prof. dr. Milan Matijević, kao prodekan za nastavu, i prof. dr. Boris Kalin, tadašnji dekan Pedagogijskih znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Oni su već 1993. godine izrazili zanimanje za taj kolegij te su nastojali da se on i stvarno uvrsti među *pedagogijske znanosti*, gdje mu je prirodno i mjesto. Zamisao su proveli u djelo njihovi nasljednici doc. dr. Milan Polić, prodekan za nastavu³⁷, i prof. dr. Ivan Sović, novi dekan *Pedagogijskih znanosti*.³⁸

Ideja se zapravo rodila u prostorijama *Katehetskog salezijanskog centra*, gdje se od samog početka demokratskih promjena stalno okupljaju hrvatski pedagozi da bi razmišljali o najaktualnijim zbivanjima na ovom znanstvenom području. U istim prostorijama jedno je vrijeme djelovala i Sekcija za metodiku Društva sveučilišnih nastavnika u Zagrebu,³⁹ zaslugom koje je osnovana i *Hrvatska akademija odgojnih znanosti*. U Katehetskom salezijanskom centru predstavljeno je mnoštvo publikacija s pedagoškim i pedagojskim temama, a tu se po

---

gogik als Wissenschaft, Gegenstandsberreich-Probleme-Methoden, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975., gdje na 26. stranici kaže: "Ja shvaćam religijsku pedagogiju kao teološku disciplinu".

³⁴ Usp. J. WERBICK, *Identitätsfindung als Leitfaden einer elementaren Theologie*, u: "Religionspädagogische Beiträge" 6(1980), str. 99-114.

³⁵ Usp. W. BARTHOLOMÄUS, *Einführung in die Religionspädagogik*, Darmstadt 1983. Kao razlog podređivanja religijske pedagogije teologiji Bartholomäus spominje "poruku" i "stvar" Isusovu koje se podlažu teološkoj disciplini, str. 104.

³⁶ U njemačkoj terminologiji odnosna znanost je "Bezugswissenschaft".

³⁷ Evo kojim se riječima 7. veljače 1994. dr. Milan Polić, prodekan za nastavu, obratio *Hrvatskom salezijanskom provincijalatu*, tražeći od njega stručnu suradnju u izvedbi studija razredne nastave: "Nastavno vijeće studija razredne nastave na sjednici od 1. veljače ove godine zaključilo je da bi se studentima, koji to žele, ponudio sadržaj iz *religijske pedagogije*. S tim u svezi se obraćamo vama s prijedlogom da pomognete u vezi pripreme programa i realizacije. Budući da smo već o tome konzultirali gospodina dr. Marka Pranjica, slobodni smo preporučiti da on svakako sudjeluje u pripremi i realizaciji toga programa."

³⁸ Nakon što je Hrvatski salezijanski provincijalat pristao na suradnju i dužnost povjerio dr. Marku Pranjicu, prof. Sović je novom nastavniku zaželio dobrodošlicu ovim riječima: "... s ushitom smo prihvatili mogućnost Vašeg sudjelovanja u provedbi nastavnog plana na studiju razredne nastave, i to u sklopu izbornih kolegija. /... / Vaš kolegij 'Religijska pedagogija' je dvosemestralan (1+1 sat tjedno) i dio je izbornih kolegija na trećoj godini studija. Predloženi kolegij izazvao je kod naših studenata veliko zanimanje: njih šezdesetak, od ukupno 130, izabralo ga je s popisa od deset predloženih."

³⁹ Posljednji predsjednik Sekcije bio je dr. Marko Pranjic, svećenik i ravnatelj Katehetskog salezijanskog centra, a to je izgleda prvi slučaj u našoj poratnoj praksi da na čelo jedne svjetovne znanstvene asocijacije dolazi teolog. On je na toj funkciji naslijedio prof. dr. Dragutina Rosandića, dugogodišnjeg predsjednika Sekcije.

prvi put počelo razgovarati i o *religijskoj pedagogiji* i njezinim dometima na području odgojnih znanosti. Do tada je ova disciplina za širu javnost, ali i za određene znanstvene krugove, bila prava *terra incognita*.⁴⁰ Nije se tome čuditi kada znamo u kakvoj je društveno-političkoj situaciji živio ovaj narod u posljednjih pedeset godina svoje povijesti. Komunistički je režim u njemu pokušavao sustavno obezvređivati i zatirati sve što je religiozno, a posebno ono što je kršćansko i katoličko. U mnogim je krajevima naše zemlje već 1945. vjeronauk izbačen iz školskog sustava.⁴¹ Na religiju i vjeru počelo se gledati kao na otuđujuću snagu u društvu, koju je promjenom društvenih odnosa trebalo što prije ukloniti iz ljudske svijesti i čovječjeg spomena.⁴² Druženje s klericima proglašavalo se "politički nepodobnim".⁴³ Pozitivistički shvaćenoj znanosti počela su se pripisivati svojstva religije.⁴⁴ Crkvi se pripisivao reakcionizam i tamo gdje ga nije bilo.⁴⁵ Vjerskim se zajednicama osporavao bilo kakav doprinos boljitku ljudskog roda.⁴⁶ Mogli bismo dugo ovako dalje nabrajati.

3.1. Interes za religijsku pedagogiju

Pomalo i kao reakcija na dosadašnji, netom prikazani odnos prema Crkvi, a jamačno i kao izraz iskrene potrebe za duhovnim vrednotama, koje su na brutalan način bile uklonjene iz svagdašnjeg života, pobudilo je ovo pojavljivanje prvoga teološkog predmeta na državnom sveučilištu uistinu veliko zanimanje među studentima. Gotovo polovica studenata cijelog Studija razredne nastave bila je zainteresirana za kolegij religijske pedagogije, iako ga je na kraju, zbog razloga organizacijske naravi, stvarno uspjelo upisati četrdeset i osmero.⁴⁷

3.2. Ciljevi religijske pedagogije

Predavač⁴⁸ je već na početku zamoljen da u dekanat dostavi kratki opis novoga sveučilišnog predmeta te da mu priloži popis literature. Trebalo je odmah precizno definirati i situaciji prilagođene ciljeve toga pothvata. U svezi s time u navedenom opisu se kaže: "Ovim kolegijem se želi omogućiti sudionicima:

1) da poniknu u bit religije / religioznosti odnosno vjere kao nezaobilazne kompo-

⁴⁰ Na osnovi ankete što ju je predavač proveo za vrijeme svoga prvog susreta sa studentima, ispostavilo se da su oni prvi put čuli za religijsku pedagogiju onda kada se o njoj počelo govoriti kao o novom izbornom predmetu, što znači otprilike pola godine ranije.

⁴¹ Godine 1952. nestaje svaki spomen školskog vjeronauka na području cijele Hrvatske. Otada se vjeronauk kompletno prebacuje u prostore župnih zajednica, a školski predmeti gube svaku vezu s vjerskim sadržajima, osim što ih mjestimice ismijavaju.

⁴² Vladajuće snage u društvu su se inspirirale ideologijom, koja polazi od pretpostavke da je religija "opijum naroda" ili "opijum za narod", pa je otuda i razumljiv antagonistički stav prema vjeri i religiji.

⁴³ Vjeru se htjelo stjerati u geto sakralnog prostora, a njezin djelokrug omeđiti na liturgiju i paraliturgiju. Crkvi se ne samo osporavala, nego i izričito branila svaka druga djelatna manifestacija vjere.

⁴⁴ Sustavno se stvarala svijest o svemogućnosti znanosti i nastojao zamagliti uvid da je ona kao i svaka ljudska djelatnost ograničena u svojim dometima.

⁴⁵ Pošto je uništio političku oporbu, komunizam je htio razračunati i s Crkvom, koja je u svijesti mnogih ljudi ipak bila neka vrsta alternative službenom režimu.

⁴⁶ Obično se Crkvi pripisivalo da se boji napretka znanosti, a pritom se zaboravljalo da su sva europska sveučilišta iznikla upravo u krilu Crkve. Komunističkoj ideologiji nije bilo stalo do objektivne istine, već do nametanja vlastite ideje i vizije stvarnosti.

⁴⁷ Zbog povijesnog značenja ovog događaja, bilježimo i imena prve generacije slušača našeg kolegija: Ančić Zdenka, Bodalec Anita, Bukovac Ines, Čeredar Nina, Čulumović Josip, Dasović Helena, Dumić Jasna, Glad Ana, Grabarić Vesna, Graho Slavica, Gudić Marija, Jelić Finka, Jurinić Lidija, Katalinić Nataša, Kereša Martina, Kotarski Darinka, Kovačev Jasna, Kovačević Ksenija, Lučić Eta, Marinović Mladenka, Martinez Ines, Matijević Tatjana, Mindjek Željka, Opić Siniša, Palaić Melita, Pavešić Biljana, Pašalić Katarina, Perušić Tomislava, Prstačić Kristina, Richter Marina, Rončević Iva, Rumeck Renata, Sabolić Sonja, Sever Iva, Stojić Krunoslava, Štojan Vesna, Štrmotić Elvira, Šekoranja Sanja, Šikić Renata, Šimek Sandra, Šimić Kristina, Škalić Ana, Šolaja Mirela, Špoljar Ksenija, Tomljenović Tanja, Vlahović Mirela, Vuica Ivona i Vuković Zorica.

⁴⁸ Zbog složenosti i opširnosti ovog predmeta, nastavniku dr. Marku Pranjiću je dopušteno da pri izvođenju kolegija angažira i ostalo stručno osoblje SALESIANUMA - Instituta za religijsku pedagogiju i katehetiku. U tom smislu on je predvidio suradnju mr. Ane Filipović, dr. Rudija Paloša, mr. Ivana Marijanovića i mr. Bože Tadića.

nente ljudske osobnosti te da na osnovi toga shvate potrebu i domet religioznog odgoja kao prakse, odnosno religijske pedagogije kao teorijskog razmišljanja o toj praksi;

2) da uvide i dožive da je religiozni odgoj dio integralnog odgoja ljudske osobnosti, a ni u kojem slučaju ustupak nekoj novoj ideologiji;

3) da steknu uvid u široki spektar religioznog doživljavanja i religijskog izričaja te usvoje kriterije vrednovanja religioznosti;

4) da kroz upoznavanje religijskog fenomena isprave kriva poimanja religioznosti i otklone svaku pomisao o tome da ona otuđuje, odnosno sputava ljudsko nastojanje za kvalitetnijim življenjem;

5) da izbližega upoznaju svjetska dostignuća na području religijskopedagoške didaktike, odnosno metodike i da shvate do koje mjere te spoznaje mogu biti vrijedne ne samo za našu religijsku pedagogiju, nego i za odgoj općenito;

6) da se upoznaju s aktualnim događanjima glede školskog vjeronauka u nas: s njegovim programima, sadržajima, metodama, pomagalima, izvođačima, zakonskom regulativom itd.”

3.3. Program religijske pedagogije

Budući da studenti državnih sveučilišta sve od dolaska komunista na vlast nisu imali mogućnosti za sustavno upoznavanje religijskog fenomena, moglo se pretpostaviti da su u tom smislu nastale stanovite praznine, koje je trebalo popuniti prije nego što se prijeđe na uporabu stručne terminologije. Zato ovaj kolegij najprije raščlanjuje pojmove vezane uz njegovo nazivlje,⁴⁹ a potom razmatra temeljnu problematiku: pitanje religije kao temeljne odrednice ljudskog bića, definiranje religioznog odgoja i njegove funkcije u otkrivanju, posvješćivanju i osvjedočenom traženju odgovora na smisao života; tretiranje religijske pedagogije kao znanstvene discipline; izučavanje mjesta i uloge religije u odgoju i obrazovanju; njezina tradicijska psihološka, sociološka i teološka polazišta.

Posebna se pozornost posvećuje teoriji religioznog odgoja i obrazovanja⁵⁰ te indi-

vidualnom i socijalno-kulturološkom kontekstu⁵¹ religioznog odgoja. Budući da je školski vjeronauk jedno od glavnih područja istraživanja *religijske pedagogije*, kolegij će se svakako pozabaviti i tom tematikom. Tu će biti riječi najprije o nekim pitanjima opće didaktike (suvremeno poimanje didaktike, teorija i praksa kurikuluma, nastavni ciljevi i njihov odnos prema sadržajima), a potom o didaktici školskog vjeronauka. Predviđena su također i poglavlja o metodici⁵² i modelima⁵³.

Pravo na odgoj i izobrazbu vlastitih članova svaka vjerska zajednica smatra jednim od svojih temeljnih prava i zadataka. Tom pitanju naš kolegij posvećuje nekoliko sljedećih tema: vjera i izobrazba, uloga zajednice u odgoju i obrazovanju uopće, religiozni odgoj u obitelji, uloga vjerske zajednice u predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju, odgajnik i vjerska knjiga, privatne vjerske škole, odgoj unutar vjerske zajednice, odgoj odraslih u vjerskoj zajednici, zalaganje vjerskih

⁴⁹ To su: religija, religije, religijski; religioznost, religiozan; vjera, vjernik, vjerski; dodime i razlikovne točke religije, religioznosti i vjere; pitanje religijsko-religiozne kulture; školski vjeronauk: pojmovno definiranje; župna kateheza: pojam i odnos prema školskom vjeronauku; religiozni odgoj.

⁵⁰ Pod tim se razumijeva: osnovanost religioznog odgoja i njegov povijesni razvoj, značenje iskustva i religiozne izobrazbe za religiozni odgoj, zadaci i ciljevi religioznog odgoja i obrazovanja, zastranjenja na području religioznog odgoja, didaktičko prosljeđe religioznog odgoja i obrazovanja, problem govora u religioznom odgoju itd.

⁵¹ Obitelj, vjerska zajednica, formalne i neformalne skupine, sredstva društvenog pripočavanja, radno mjesto kao kontekst religioznog odgoja i obrazovanja, slobodno vrijeme i tome slično.

⁵² O metodi uopće; od metodskog monizma ka metodskom pluralizmu; o nekim metodama napose: hermeneutska metoda, transcendentalno-filozofska metoda, fenomenološka metoda, egzegetska i historijska metoda, odgojno-obrazovne metode, sociološka metoda, prirodnoznanstveno-tehnička metoda, psihoanalitička metoda, dijalektička metoda i empirijska metoda.

⁵³ Karakteristike modela, strukturalna klasifikacija, značenje i uloga modela, postulati i kriteriji za primjenu modela te vjeronaučni modeli.

zajednica u odgoju osoba s poteškoćama u razvoju⁵⁴ itd.

Najveći dio temeljne literature za naš kolegij nije, nažalost, studentima dostupan na hrvatskom jeziku.⁵⁵ Ovo je jedan od prvih pokušaja sustavnog prikazivanja religijskopedagoške problematike u nas. U izvođenju nastave koristimo se, međutim, i takvim načinom rada da studenti koji se služe svjetskim jezicima sami produbljuju neke teme, a potom o njima referiraju pred cijelom skupinom.

Religijska je pedagogija u veoma kratkom razdoblju stekla pravo građanstva na Zagrebačkom sveučilištu i stala uz bok ostalim sveučilišnim predmetima, kao što je to slučaj i na drugim sveučilištima Zapadne Europe, osobito one njemačkog govornog područja. Naš Fakultet pedagogijskih znanosti raspisao je, naime, sukladno Zakonu o visokim učilištima, i natječaj za predavača religijske pedagogije,⁵⁶ kojim se željela još više učvrstiti prisutnost novog predmeta. Nakon uvida u predavačeve objavljene znanstvene i stručne radove, pokazala se potreba za raspisivanjem novog natječaja, kojim bi mu se moglo dodijeliti znanstveno-nastavno zvanje, za koje ima sve potrebne kvalifikacije.⁵⁷

Već za vrijeme predavanja u akademskoj godini 1994/95. za kolegij religijske pedagogije se pokazalo zanimanje i na samom Filozofskom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta⁵⁸. Pošto je Dekanatu dostavljen

GEVAERT, J., *Ljudsko iskustvo i kateheza*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1980;

HEMEL, U., *Theorie der Religionspädagogik. Begriff, Gegenstand, Abgrenzungen*, Kaffke, München 1984;

HILL, B. R., *Key dimensions of religious education*, Saint Mary's Press, Winona, Minnesota 1988;

HOB LAJ, A., *Program vjerskog odgoja predškolske djece u izvanobiteljskim uvjetima*, Glas koncila - Mali koncil, Zagreb 1994;

HULL, J. (izd.), *New directions in religious education*, The Falmer Press, Basingstoke 1982;

KUNICIC, J., *Kršćanska pedagogija*, KS, Zagreb 1970;

PRANJIC, M. (prir.), *Religijskopedagoško - katehetski leksikon*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1991 (pojedine odrednice vezane uz religijsku pedagogiju);

PRANJIC, M., *Jeka duše. Vjeronaučni udžbenik za prvo godišće srednjih škola*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1992;

PRANJIC, M., *Multireligiozni vjerski odgoj u funkciji integralnog odgoja ljudske osobnosti*, u: M. MATIJEVIC - M. PRANJIC - V. PREVIŠIĆ (prir.), *Pluralizam u odgoju i školstvu*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1994, str. 13-18;

PRANJIC, M., *Srednjoškolski vjeronauk u Republici Hrvatskoj*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1994;

PRANJIC, M., *Suvremeno strukturiranje katehetske metodike*, u: "Kateheza" XIV (1992) 1, 24-35;

SCHILLING, H., *Grundlagen der Religionspädagogik. Zum Verhältnis von Theologie und Erziehungswissenschaft*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1970;

STACHEL, G. - ESSER, W. G. (izd.), *Was ist Religionspädagogik?*, Benzinger Verlag, Zürich-Einsiedeln-Köln 1971.

⁵⁶ Natječaj je objavljen u "Večernjem listu" od 30. studenog 1994.

⁵⁷ Javljajući se na natječaj kandidat je dostavio: curriculum vitae; kategoriziran popis svojih objavljenih radova, od recenzija i prijevoda do članaka i knjiga; popis svojih priopćenja na znanstvenim i stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu; popis zaduženja vezanih uz njegovu katehetsku odn. religijskopedagošku djelatnost; popis od jedanaest samostalno ili u suradnji objavljenih knjiga; nekoliko objavljenih radova u inozemstvu ili radova koji se nalaze neposredno pred objavljivanjem; fotokopije diplome teološkog studija, diplome studija filmologije, doktorske diplome odgojnih znanosti te rješenja nostrifikacije doktorske diplome, što ju je izdao Filozofski fakultet (Pedagoške znanosti) Sveučilišta u Zagrebu.

⁵⁸ Nakon što je kod budućih hrvatskih učitelja uočio veliko zanimanje za religijsku pedagogiju, za njezine didaktičke i metodičke inovacije te za njezin udio u odgoju djece i mladih, sâm je predavač 9. siječnja 1995. uputio dekanatu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu dopis, u kojemu moli da se razmotri ne bi li bilo korisno od jeseni 1995. ponuditi isti kolegij kao izborni predmet i drugim studentima Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Odgovor je bio pozitivan.

⁵⁴ Tu je riječ o odgoju osoba sa smetnjama u razvoju općenito, o religioznom odgoju u domovima te o socijalnom radu.

⁵⁵ Ovdje navodimo osnovnu i za nas najznačajniju literaturu s područja religijske pedagogije: ALBERICH, E., *Kateheza i crkvena praksa*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1986; BARIČEVIĆ, J., *Aktualna pitanja nastave vjeronauka u osnovnoj školi*, u: "Život i škola" 41 (1992) 2, 177-200; COLOMB, J., *Kateheza životnih dobi*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1991; FEIFEL, E. - LEUENBERGER, R. - STACHEL, G. - WEGENAST, K. (izd.), *Handbuch der Religionspädagogik*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh i Benzinger Verlag, Zürich-Einsiedeln-Köln 1977, sv. I-III; GATTI, G., *Katehetska zadaća obitelji u suvremenoj crkvi*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1981;

razrađen opis kolegija, predočena opravdanost⁵⁹ njegova uvođenja te izražena spremnost "SALESIANUMA - Instituta za religijsku pedagogiju i katehetiku" da preuzme nastavu ovog predmeta, stigao je pozitivan odgovor da se od jeseni 1995. i na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu uvodi religijska pedagogija kao izborni predmet.

4. DVOKOMPONENTNO NAZIVLJE RELIGIJSKE PEDAGOGIJE

Da bismo razgraničili područje istraživanja *religijske pedagogije* kao znanstvene discipline, krenut ćemo od samog naziva, u kojemu imamo dva temeljna pojma, od kojih je složena ova sintagma: religiju i pedagogiju. Oni se, doduše, ne nalaze u istoj ravni. Jedan je pojam u pridjevskom obliku (religijska), a drugi u imeničkom (pedagogija). Zato ovdje nije riječ o simbiozi religije i pedagogije, nego o pedagogiji koja je obilježena atributom "religijska". Zašto *religijska* i što uopće taj pridjev znači u ovome kontekstu?

Nije to jedini slučaj gdje se uz pojam pedagogije vezuje određeni atribut kako bi se ona bolje specificirala, a područje njenog istraživanja jasnije odredilo. Tako se i u nekim drugim slučajevima upotrebljavaju različiti nazivi npr. obiteljska pedagogija, školska pedagogija, kapitalistička pedagogija, humanistička pedagogija, Božja pedagogija i tako dalje. Sve te pedagogije žele i uistinu jesu jedna jedina pedagogija ako prihvaćaju epistemološku strukturu ove znanosti i ukoliko je ne degradiraju u praksi na nešto što doista nema uporišta u njenoj znanstvenoj teoriji. Atributi su, dakle, ovdje specifikacija, a ni u kojem slučaju nisu degradacija znanosti.

Vratimo se zato našem atributu. Da bismo mogli sagledati svu njegovu nosivost i svu važnost u ovom kontekstu, treba ga promotriti u, ako smijemo tako reći, njegovome čistom stanju, onom imeničkom. Temeljito izučavajući ovaj oblik, najlakše ćemo shvatiti o čemu je riječ kada je on vezan uz pojam "pedagogija".

4.1. Religija religijske pedagogije

Koliko god bi ovdje bilo važno da religiju izučavamo isključivo kao zasebnu vrednotu, isto tako je korisno da je motrimo i kroz prizmu njene pedagoške relevantnosti te svega onoga što s njene strane može biti zanimljivo za cjeloviti ljudski odgoj. Nemoguće je apsolutno rastaviti te dvije razine motrenja. Zato će se one i ovdje konstantno ispreplitati premda će naglasak biti više na posljednjoj. Krenimo od pojma religije. Što je, dakle, religija?

4.1.1. Definicija religije i njeno mjesto u ljudskom životu

Religijsku stvarnost je teško obuhvatiti kratkim opisom kojim bi se izrazila sva njena kompleksnost. Otuda ne samo različito poimanje religije nego i pojavnost *različitih religija*. Veliki rimski mislilac i govornik Marko Tulije Ciceron (106-43. pr. Krista)⁶⁰ izvodi pojam religije od lat. glagola *relegere* = pažljivo obdržavati, brižno se odnositi, a u konačnici bi označavao savjesno obdržavanje obrednih propisa zvanih *religionēs* koji su se odnosili na iskazivanje štovanja bogova. Neki drugi, pozivajući se na Laktancija⁶¹, smatraju da riječ religija dolazi od glagola *religare* = vezati, stvarati

⁵⁹ U dopisu od 9. siječnja 1995. dekanu Filozofskog fakulteta prof. dr. Stipi Botici, dr. Marko Pranjić ovako motivira inicijativu: "... od 1991. konfesionalni vjeronauk je uveden u hrvatski školski odgojno-obrazovni sustav. Mnogi profesori, ravnatelji i drugo osoblje škola krajnje su neupućeni u to o čemu je riječ, koji su sadržaji, koji ciljevi, koje metodologije, koja pomagala školskog vjeronauka. To kod mnogih ravnatelja, a i samih profesora stvara velike zabune, nesnalaženja pa i određene strahove. Ne bi li bilo uputno da budući profesori, a i sami nastavnici razredne nastave već u svom obrazovnom *curriculumu* steknu određene spoznaje o školskom vjeronauku kako bi kao profesori i odgajatelji sinhroniziranije djelovali i nastupali? Religijska pedagogija na poseban način tretira problematiku školskog vjeronauka i uvodi u svu njegovu problematiku."

⁶⁰ Usp. R. ZANZARRI, *Cicerone, Marco Tullio*, u: *Enciclopedia pedagogica II* (ubuduće se označava skraćenicom EP), Editrice La Scuola, Brescia 1989, st. 2617-2626.

⁶¹ Ranokršćanski latinski otac tretira ovaj problem u svom djelu *Divinae institutiones IV*, 28.

sponu, što bi u ovom slučaju značilo vezati dvije stvarnosti: ovostranu i onostranu (imanencija i transcendencija). Sveti Augustin (354-430)⁶², u svom djelu *De Civitate Dei*, X, 32 također se vraća na ovaj pojam pa kaže da on dolazi od lat. glagola *re-religere* = ponovno izabrati. U ovom slučaju ističe se obraćenički vid odnosno odgovor u vjeri, što je karakteristično za kršćanstvo.

Kada je etimologija različita, može se pretpostaviti da će i same definicije pojma biti različite. Parafrazirajući misli pojedinih istraživača ove problematike, evo što se može reći o religiji, religioznosti i vjeri.

Religija je u biti ljudska usredotočenost na samonadilaženje⁶³, nepomirljivost da se ljudskim životom smatra samo raspon od rođenja do smrti⁶⁴, okrenutost prema nadnaravnom kao garanciji ostvarenja iskonske težnje za neumrlošću⁶⁵, osjećaj radikalne upućenosti⁶⁶, obuhvaćenost nečim što se čovjeka bezuvjetno tiče⁶⁷, traženje konačnog smisla života⁶⁸, naravna želja da se Boga vidi⁶⁹ itd. *Religioznost* bi bila nutarnji stav, osobno opredjeljenje, vjersko uvjerenje u svezi s transcendencijom, Bogom samim, uvjerenje koje se ne zaustavlja samo na teoretskoj spoznaji, misaonom pristajanju uz neku religijsku vrednotu, nego stav prema životu sav prožet, podržavan i potican tim opredjeljenjem tako da se ne tolerira raskorak između religioznog uvjerenja i konkretnog djelovanja. U ovoj točki se poklapa poimanje religioznosti s *vjerom*, koja je isto tako osobno opredjeljenje, ali i nešto više. Teolozima je znano da vjera nije samo plod ljudskog nastojanja, njegova htijenja ili njegova uvjerenja, nego je ona i dar, i to onaj milosni koji dolazi od Boga. Da bi se bilo vjernik, stoga nije dovoljna želja, htijenje pa ni nastojanje i ljudsko zalaganje, premda su oni vrlo važni, dapače, preporučljivi, nego je potrebna Božja dobrotivost i njegova naklonost.⁷⁰

Gleda li se kroz ovu prizmu na religiju, religioznost, odnosno vjeru, to nije i ne može biti tek usputna pojava u ljudskom životu⁷¹. Istini za volju i na ovom području bilo je kroz povijest manipulacija sa strane onih koji su religiju osporavali kao takvu⁷² ali i sa strane onih koji su se smatrali po-

zvanima da je promiču⁷³. Prvi su mislili da je to tek ostatak prošlosti, izraz ljudske neafirmiranosti, nemoć koja se otklanja sublimiranošću, odricanje vlastitog angažmana i odgovornosti za ljudski boljitak⁷⁴. Drugi su, zbog nestrpljivosti ali i netaktilnosti, premda duboko uvjereni u ozbiljnost ovog pitanja, pravili propuste, smatrajući da, bez obzira na svijest, čovjek treba po bilo koju cijenu njegovati religiju i to ne bilo kakvu i ne na bilo koji način⁷⁵. Te dvije, ponekad ekstremne postavke nisu omogućavale smireni i trijezni pristup tako važnom području ljudskog razmišljanja, osjećanja, doživljavanja i djelovanja.⁷⁶ Umjesto sveopćeg konsenzusa uslijedile su podjele, a umjesto promicanja - osporavanja⁷⁷. No kako ljudska svijest sve više osvaja prostor za nenametnuto, neusiljeno i tri-

⁶² Jedan od najvećih teoloških umova u kršćanstvu. Ako se zna Augustinova predobraćenička prošlost, ne začuđuje da on upravo na religiju gleda na taj način.

⁶³ Usp. H. KÜNG, *Dio esiste? Risposta al problema di Dio nell'età moderna*, Mondadori, Milano 1979.

⁶⁴ Usp. A. G. MANNO, *Il problema di Dio nei grandi pensatori*, Sangermano, Cassino 1986.

⁶⁵ Usp. A. ADLER, *Der Sinn des Lebens*, Fischer, Frankfurt a. M. 1973.

⁶⁶ Usp. G. BAUDLER, *Religiöse Erziehung heute*, Schöningh, Paderborn 1978.

⁶⁷ Usp. P. TILLICH, *Die Frage nach dem Unbedingten*, Stuttgart 1964.

⁶⁸ Usp. G. LANGE, *Religion und Glaube*, u: "Katechetische Blätter" 99 (1974), 733-750.

⁶⁹ Desiderium naturale Deum videndi (sv. Toma).

⁷⁰ Usp. B. WELTE, *Was ist Glauben*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1982.; M. PRANJIĆ, *Jeka duše*, KSC, Zagreb 1994, str. 38-54.

⁷¹ Usp. N. LUHMANN, *Funktion der Religion*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1975.

⁷² Usp. H. CASPER, *Wesen und Grenzen der Religionskritik. Feuerbach, Marx, Freud*, Würzburg 1974.

⁷³ Usp. A. DEL NOCE, *Il problema dell'ateismo. Il concetto dell'ateismo e la storia della filosofia come problema*, Il Mulino, Bologna 1964.; H. FRIES, *La fede cristiana*, Queriniana, Brescia 1983.

⁷⁴ Usp. G. GIRARDI, (izd.) *L'ateismo contemporaneo*, 4 vol. SEI, Torino 1972.

⁷⁵ Usp. S. ACQUAVIVA, *L'eclissi del sacro nella civiltà industriale*, Comunità, Milano 1971.

⁷⁶ Usp. G. MARRAMAO, *Potere e secolarizzazione*, Editori Riuniti, Roma 1983.

⁷⁷ Usp. G. CRAXI, *Il sacro nella società alienata*, Janua, Roma 1984.

jezno promišljanje ljudskih čina, i za religiju se naziru nova rješenja. Na nju se općenito, a naročito u području religijske pedagogije, sve manje gleda kao na razlog međuljudske podjele, mogućnost sukoba, diskvalifikaciju drukčijeg vjerovanja, opasnost po ljudsku autonomiju, a sve više kao na nešto što je ljudski iskonsko i čega se čovjek ne može tek tako odreći a da ne bi, on osobno ili društvo, snosili posljedice⁷⁸. Nenjegovana religijska svijest, to je sada svima jasno, a naročito religijskim pedagogima, može samo štetiti, a nikako koristiti čovjeku⁷⁹, kao uostalom i sve drugo ljudsko što se ne njeguje. Stoga čovjek i na području religije može biti neupućen, neodgojen, nedorastao, pa čak i primitivan⁸⁰. Društvene i političke ideologije koje su štatile takav pristup religiji zacijelo se nisu pokazale spasonosnima po čovjeka⁸¹. Izložile su ga neznanju koje je graničilo ili s praznovjermem odnosno fatalizmom, ili s krajnjim indiferentizmom - agnosticizmom, ili s religijskom zapuštenošću, neinformiranošću, nekompetentnošću, koja ni u kojem slučaju nije na ponos iskrenoj ljudskoj želji za sveopćim napretkom⁸².

4.1.2. Multireligioznost u religijskoj pedagogiji

Koji su najsvremeniji trendovi na ovom području s obzirom na religijsku pedagogiju? Rijetko tko više razmišlja o tome je li religioznost iskonsko ljudsko svojstvo. Razmišljanje je zapravo više usredotočeno na to kako biti religiozan, kako to ljudsko bogatstvo okrenutosti prema nadnaravnom, onome što se čovjeka bezuvjetno tiče, produbljivati da sve više postaje faktorom objedinjavanja u različitosti, garancijom širine ljudskog duha, ali i načinom neuniformiranog suživota, koji osigurava prostore izvornosti, a na minimum svodi neinventivnost⁸³. Jednom riječju, razmišlja se o multireligioznosti kao nezaobilaznom faktoru suživota, ali i načinu cjelovita odgoja ljudske osobnosti⁸⁴. Zašto multi-, a ne samo religioznost? Posrijedi je povijesna činjenica. U svijetu, a i na našim prostorima, formirale su se različite religije, različite religijske konfesije, pa se ne može govoriti o

nekom monoreligijskom sustavu koji bi po svaku cijenu trebalo štititi i promicati⁸⁵. Državnost religije nikada nije previše koristila ni državi ni samoj religiji.

S druge pak strane, multireligioznost govori i o samom fenomenu religije kao ljudskoj pojavnosti koja nije, ili je veoma teško, svodljiva na samo jedan oblik⁸⁶. Nekada je uistinu vladalo mišljenje da je dostatna informacija, uspješno misionarenje, određeno svjedočenje, pa da se definitivno potisne jedan oblik na račun drugoga⁸⁷. Otuda i načelo *ekskluzivizma*: naša je najbolja religija. Ona je jedina ispravna⁸⁸.

U Katoličkoj crkvi, pa stoga i u religijskoj pedagogiji katoličke provenijencije, poslije II. vatikanskog sabora dolazi do teorije o religijskom *inkluzivitetu*: i druge su religije od Boga željene, i u njima se nalaze tragovi Božje prisutnosti. Sin Božji je umro za sve ljude, samo toga nisu svi svjesni, ali bez obzira na to, njegovo spasenjsko djelo se proteže i na njih⁸⁹. Rahnerova teorija

⁷⁸ Usp. C. D. BATSON - W. L. VENTIS, *The religious experience. A social-psychological perspective*. Oxford University Press, New York 1982.

⁷⁹ Usp. B. HÄRING, *Etica cristiana in un'epoca di secolarizzazione*, Ed. Paoline 1973.

⁸⁰ Usp. S. BURGALASSI - G. GUIZZARDI, *Il fattore religioso nella società contemporanea*, Angeli, Milano 1983.

⁸¹ Usp. H. DE LUBAC, *Il dramma dell'umanesimo ateo*, Morcelliana, Brescia 1949.

⁸² Usp. E. GIAMMANCHERI (izd.) *Dibattito sull'ateismo*, Queriniana, Brescia 1983.

⁸³ Usp. J. SUDBRACK, *La nuova religiosità. Una sfida per i cristiani*. Queriniana, Brescia 1988.

⁸⁴ Usp. Ch. VAN DER PLANKE, *Le cours de religion en milieu plurireligieux*, u: "Lumen Vitae" 46 (1991) 3, 311-321; H. G. ZIEBERT, *Interreligiöses Lernen. Herausforderung der religiösen Erziehung durch Theologien des interreligiösen Dialogs*, u: "Katechetische Blätter" 116(1991) 5, 316-327.

⁸⁵ Usp. F. WHALING (izd.), *The world's religious traditions. Current perspectives in religious studies*, Clark, Edinburgh 1984.

⁸⁶ Usp. C. CANTONE (izd.), *Le scienze della religione oggi*, LAS, Roma 1978.

⁸⁷ Usp. W. C. SMITH, *The Meaning and the End of Religion*, Harper and Row, S. Francisco 1978.

⁸⁸ Usp. R. BERNHARDT, *Der Absolutheitsanspruch des Christentums*, Gütersloh 1990.

⁸⁹ Usp. dekrete II. vatikanskog sabora kao što su: *Nostra aetate*, *Dignitatis humanae* i *Ad gentes*; osim toga, usp. R. L. BROWNING, *Befriending*

“anonimnih kršćana” naišla je na veliko odobravanje⁹⁰.

Stvara se i novi pristup mnogolikosti religija kao protuteže sinkretizmu i eklekticizmu, tzv. *paralelitetni* pristup: niti jedna od postojećih religija se ne može smatrati apsolutnim posjednikom istine, nego svaka od njih, na jednako učinkovit način, teži istom cilju i zato ne postoji neka velika potreba za dijalogom⁹¹.

Nešto kasnije nastaje sustav *zajedničkog nazivnika*: sve religije imaju nešto zajedničko, i to: *mističnost* kozmosa, *stvarnost* kozmosa, *postati jedno s* tom stvarnošću i *biti slobodan* za tu simbiozu kroz samonadilaženje. Razlike među religijama su sekundarne naravi pa kao takve ne mogu biti nešto što bi trebalo i moralo stvarati konflikte. To su tek načini izricanja četiriju zajedničkih obilježja⁹².

“Ljudi očekuju od različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kako nekada tako i danas, duboko uzbuđuju ljudska srca: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro a što je grijeh, odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju, odakle smo došli i kamo idemo?”⁹³

I prema nauku II. vatikanskog sabora što ga apsolutno prihvaćaju religijski pedagozi, premda postoje mnoge religije, one ipak imaju nešto zajedničko, a to je traženje pouzdana odgovora na iskonska pitanja ljudskog života. Hoće li svako traženje biti toliko samostalno da ne bi osluškivalo drugo? Milenijska iskustva s obzirom na multireligioznost ljudskog roda pokazuju da je izlaz, s jedne strane, u konstantnom religijskom *dijalogu*, a s druge u onome što je svojstveno za preživljavanje svake religije - *u navještaju*, a nikako u žigosanju, isključivanju ili još manje agresivnom potiskivanju i nasilnom privođenju iz jedne u drugu religiju⁹⁴. Takav pristup, barem s katoličke strane, uvjetovan je respektiranjem različitosti religija, krajnjom obazrivošću prema ljudskoj osobi koja s obzirom na religiju može biti više ili manje zainteresirana

(od indiferentizma do fanatizma) te iskrenom zauzetošću za svaku religiju kao nosioca većeg ili manjeg tračka vječne Istine ne zaboravljajući naviještati vlastitu.⁹⁵

Religijska pedagogija je usvojila načelo II. vatikanskog sabora: “Katolička crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se umnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude. Ali ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, “koji je put, istina i život” (Iv 14,6), u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio. Ona stoga bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju putem dijaloga i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču duhovna i moralna dobra kao i socijalno-kulturne vrednote drugih religija.”⁹⁶

Gleda li se na ovu problematiku kroz prizmu religijske pedagogije kao teorije školskog vjeronauka koji je faktor cjelovita odgoja ljudske osobnosti, vidi se razložnost ne samo dijaloga, nego i navještaja. Školski vjeronauk, premda kod nas konfesionalan, nije do te mjere konfesijski izdvojen da ne bi omogućavao *dijalog* s drugim religijama odnosno konfesijama (islam, pravoslavlje, najrazličitiji oblici protestantizma), niti je

the World: Beyond Interfaith Dialogue to Action, u: “Religious Education” 85 (1990) 3, 331-365.

⁹⁰ Usp. K. RAHNER, *Die anonymen Christen*, u: *Schriften zur Theologie IV*, Einsiedeln 1965, str. 545-554; Usp. ISTI, *Anonymes Christentum und Missionsauftrag der Kirche*, u: *Schriften zur Theologie IX*, Einsiedeln 1970, str. 498-515.

⁹¹ Usp. P. KNITTER, *No other Name*, New York 1985; LÄHNEMANN, *Weltreligion im Unterricht II*, Göttingen 1986.

⁹² Usp. P. KNITTER, *Ein Gott - viele Religionen*, München 1988.

⁹³ *Nostra aetate*, br. 1.

⁹⁴ Usp. K. E. NIPKOW, *Ecumenical and Inter-religious Education*, u: “Journal of Empirical Theology” 3(1990) 2,5-22.

⁹⁵ Usp. W. G. OXTOBY, *The Meaning of Other Faith*, Philadelphia 1983.

⁹⁶ *Nostra aetate*, br. 2.

samo puki interreligiozni ili interkulturološki događaj gdje se primaju i daju religijske informacije i nudi mogućnost religioznog iskustva, nego je i prostor za *navještaj* maksimalno otvoren idejnom i religijskom pluralizmu. Navještaj, posebno u multireligijskom ozračju, treba se događati kroz dijalog. Ali dijalog ne može nadomjestiti navještaj, niti navještaj može doći na mjesto dijaloga. Prvi ne svršava tamo gdje započinje drugi, nego se oni stalno i neprestano isprepliću, potiču, nadahnjuju, pretječu, podržavaju.⁹⁷ Takav pristup religijskom pluralizmu u Katoličkoj crkvi, a sljedno tome i u religijskoj pedagogiji, nije tek puka želja ili teorijska konstrukcija, nego stav koji se promiče s najviše razine, bilo putem normativnih smjernica, bilo kroz molitvene ili druge susrete vrhovne crkvene vlasti s predstavnicima i članovima drugih religija držeći u vidu sve relevantne faktore⁹⁸.

Multireligijski kontekst je prije svega multikulturalni, a često i multirasni, obilježen migracijom, različitim povijesnim, ekonomskim i političkim previranjima na mjesnoj a i na svjetskoj razini⁹⁹. Interreligijski dijalog nije u našim krajevima bio isti prije i za vrijeme domovinskog rata, a na svjetskoj razini ne može biti isti prije i poslije Gandhijeve smrti, prije i poslije zaljevskog rata, prije i poslije rata između Izraela i Palestine, rata u Libanonu, prije i poslije rata vođenog u Čečeniji, nakon što su se pokrenule mase izbjeglica s istoka i s juga itd. Multireligioznost i multikulturalnost su dio našega mentalnog sklopa, htjeli mi to ili ne, zbog masovnih medija i zbog pritiska političke i društvene stvarnosti. No to još uvijek nije dovoljno da se pristupi ozbiljno i odgovorno ovom sveprisutnom mjesnom i općesvjetskom fenomenu. Dijalogizirati s pripadnicima bilo koje religije ne znači imati tek prvu ili medijsku informaciju o njihovoj religijskoj opredijeljenosti. On pretpostavlja ne samo dobro poznavanje vlastite religije, nego i religije sugovornika. Zato je u teoriji religijske pedagogije za interreligijski dijalog bitno točno poznavanje srži određene religije, ali i njenih društveno-kulturnih pa i političkih manifestacija¹⁰⁰. Kao što je kršćanstvo

obilježeno povijesnošću, konkretnim življenjem u određenom narodu, državi, političkom sustavu, društvenim okolnostima, isto je tako i s islamom, židovstvom i bilo kojom drugom religijom¹⁰¹. Ne poznaje li se i, još gore, negira li se taj faktor, riskira se plodonosnost dijaloga i mogućnost poniranja u svu šarolikost i bogatstvo određene religije. Stoga, prema teoriji religijske pedagogije, za interreligijski dijalog nije dovoljno poznavanje samo "nauka", tradicijskih vrednota, hijerarhijske strukture, teoloških smjerova, nego i svih nijansi koje su svojstvene određenom narodu, podneblju, društvenom, ekonomskom i političkom sustavu¹⁰². Njemačko i hrvatsko kršćanstvo u doktrini su isto kršćanstvo, pa ipak njegovo konkretno življenje umnogome se razlikuje. Ono što je za Nijemca veoma aktualno, za Hrvata može biti već proživljeno ili će tek zaživjeti. Ono što je za Hrvata pomalo avanturističko, za Nijemca može biti svakodnevno itd. Religijskom pedagogu je jasno da religija nije samo njena doktrina niti službeno prihvaćena tradicija nego i konkretni život u svim njegovim očitovanjima. Zato se ne dijalogizira samo i isključivo s religijskim pologom, nego i s konkretnim sljedbenicima određene religije, štoviše s konkretnim sljedbenikom koji može imati manje ili više afiniteta za ovaj ili onaj vid svoje religijske izražajnosti odnosno određene fleksibilnosti koja mu omogućava plodonosniji interreligijski suživot.

4.1.3. *Religijskopedagoška multireligioznost u našem okruženju*

Naši su krajevi donedavno, u tom smislu, bili specifični i obogaćivajući ne zahvalju-

⁹⁷ Usp. R. PANNIKAR, *The Intrareligious Dialogue*, New York 1978.

⁹⁸ Usp. gore navedene dokumente II. vatikanskog sabora. Uz to, svjedok su tome susret pape Ivana Pavla II. s muslimanskom mladeži u Casablanci, Svjetski molitveni dan u Asizu i slični susreti koji se u posljednje vrijeme održavaju na različitim razinama.

⁹⁹ Usp. K. E. NIPKOW, *nav. dj.*

¹⁰⁰ *Unitatis redintegratio*, br. 9-12.

¹⁰¹ *Nostra aetate*, br. 1-3.

¹⁰² Usp. VAN DER PLANKE, *nav. dj.*

jući društvenoj odnosno ideološkoj opredjeljenosti koja je ponekad stvarala i konflikte među vjeroispovijestima kako bi učvršćivala i čuvala vlast, nego stvarnoj, fizičkoj blizini religijski različito opredjeljenih ljudi koji su iz uvjerenja gradili suživot međusobnog obogaćivanja. Otuda i vapaji da se ne ruši ono što se godinama gradilo i da se modeli "čistih" sredina ne uzimaju kao isključivo mjerilo sigurnosti života i kao ideal prosperiteta bilo kojeg naroda. Prema teoriji religijske pedagogije evidentno je da su kulturno, politički, religijski pa i raso miješane sredine stvar budućnosti. Tome je pridonijelo ne samo dozrijevanje ljudske svijesti nego i ekonomski faktor. Ljudi, tražeći bolje, napuštaju svoja vjekovna ognjišta prožeta određenim oblikom kulture, tradicije, jezika, vjere. Ne znači da tim činom oni iz sebe iskorjenjuju svoje naslijeđe. Kad bi to bio slučaj, bilo bi to pogubno jer bi bio doveden u pitanje identitet osobe, odnosno krenulo bi se u *proces razosobljavanja. Daleko od toga. Istina je sasvim suprotna. Susret s različitim od sebe, ukoliko čovjek ima volje za rast, može biti samo prilika za pročišćavanje vlastitih stavova, opredjeljenja, uvjerenja*¹⁰³. To je na svoj način "tržna ekonomija" svjetonazora koja je izložena jakoj konkurenciji, a takva je nemilosrdna prema svemu onome što nije utemeljeno i solidno zaživljeno. Zasižno je to jedan od razloga da se ljudi boje drukčijega i da s njim znaju drastično razračunavati zato što stavlja u pitanje njihove nepromišljene običaje, navike, vjerovanja, praksu¹⁰⁴. Htjeli mi to ili ne, uz manju ili veću cijenu, ono se konstantno nameće i polako osvaja teren. I dobro je da je tako. Kada suživot izradi mehanizme međusobnog poštivanja i prihvaćanja, i ne samo to, nego i osobnog zalaganja da se različitost drugoga ne samo čuva nego i promiče, ljudski život će postati i kulturno i tradicijski i jezično i religijski bogatiji. Dok se pak to ne postigne, trebat će podnositi nerazumijevanja, neprihvaćanja, sukobe manjeg ili većeg intenziteta, ali će u isto vrijeme trebati raditi na iznalaženju mehanizama preobrazbe iz čistog u različito sa što manje konflikata i ustrojavanja efikasne

obrane kako različito ne bi nasiljem bilo privođeno čistoći, što bi zacijelo bio korak natrag s obzirom na pluralizam i toleranciju kao opće usvojena načela ljudskog suživota¹⁰⁵. Prema religijskoj pedagogiji ovaj postupak ne vidi svoj ideal u niveliranju, integritizmu, prozelitizmu, nekom bolesnom i usiljenom kompromisu, uravnilovki. Ne, upravo suprotno. Cilj je što sustavnije i što temeljitije upoznavanje vlastitoga, koje negdje na izvorima, u dubini, na iskonu zacijelo ima veze s ostalim. Beskompromisno traženje istine, vodi k Istini koja oslobađa i koja se, upravo zato jer je Istina, ne boji nečega što je njoj u prilog, ali zato stavlja pod pitanje nepromišljeno, neutemeljeno, nezaživljeno bez obzira otkud ono dolazilo i kome pripadalo. Sukobi se rađaju na razini površnog, a nikako u srži koja objavljuje osloboditeljsku istinu¹⁰⁶.

Kad je pak u sklopu religijske pedagogije riječ o multireligioznosti, onda prije svega treba imati na umu, da temeljito poznavanje vlastite religije te ispravan odnos prema drugim religijama mogu samo pomoći, a nikako odmoći rastu cjelovite ljudske osobnosti i sveopćoj promidžbi kvalitete ljudskog života. Svakoj je religiji svojstveno - kao što rekosmo na početku - samonadilaženje, nemirenje sa životom zatvorenim između rođenja i smrt; okrenutost prema nadnaravnom kao sigurnoj šansi cjelovita ispunjenja, odgovor na iskonska ljudska pitanja, odnos prema nečemu ili bolje Nekome koji nas se bezuvjetno tiče. Stoga nema razloga da se ovakvoj stvarnosti ne osigura prostor u procesu ljudskog dozrijevanja i to po mogućnosti u krugu svih "agencija" koje se bave promidžbom kvalitete osobnog i zajedničkog života. Ponajprije treba otkloniti zarobljujuće

¹⁰³ Usp. K. RAHNER, *Über die Heilsbedeutung der nichtchristlichen Religionen*, u: *Schriften zur Theologie XIII*, Einsiedeln 1983, str. 341-350.

¹⁰⁴ Usp. K. RAHNER, *Über den Absolutheitsanspruch des Christentums*, u: *Schriften zur Theologie XV*, Einsiedeln 1983, str. 171-184.

¹⁰⁵ Usp. R. RONZA, *Pluralismo culturale, scuola e società*, Edizione di Comunità, Milano 1977.

¹⁰⁶ Usp. Y. CONGAR, *Aspects de l'oecuménisme*, La Pensée Catholique, Bruxelles 1962.

psihološke barijere stvorene dezinformacijama, polovičnim ili nikakvim informacijama, koje su razlog strahu, nepovjerenju, sumnjičavosti a ponekad i netoleranciji ili čak agresivnosti. To je moguće, s jedne strane, kroz cjelovitu informaciju o religiji, naročito o njenoj važnosti za promicanje kvalitete ljudskog života odnosno suživota, ali i stvaranjem društvene tolerancije gdje drukčije i novo ne smije izazivati nepovjerenje, nego poziv na pluralizam.

Vrlo praktično i gledano kroz prizmu religijske pedagogije za naše krajeve, to bi bilo:

1) upoznavanje s osnovnim karakteristikama kršćanstva, židovstva i islama, njihovim naukom, tradicijom i primjenom religijskih vrednota na konkretan život;

2) upućenost u različite kršćanske konfesije: katoličanstvo, pravoslavlje, protestantizam, u ono što im je zajedničko i ono po čemu se razlikuju, genezu i razloge njihova nastajanja te njihov odraz na stvaranje multireligiozne i plurikonfesionalne kulture na ovim prostorima;

3) poznavanje datuma glavnih blagdana svake od ovih religija, njihova značenja i oblika slavljenja te nastojanja da se u njima sudjeluje koliko to pripadnici pojedine religije žele;

4) shvaćanje da religioznost nije samo vanjsko manifestiranje koje ponekad čovje-

ku sa strane može biti nejasno, neprivlačno, a možda i zbunjujuće, nego intenzivan unutarnji život njegovan kroz specifičnu duhovnost;

5) njegovanje solidarnosti ne samo na području materije, humanoga, nego i duhovnoga, što znači mogućnost sudjelovanja u duhovnim susretima pripadnika pojedinih vjerskih zajednica onoliko koliko je to moguće i dopustivo;

6) provođenje interakcije dijaloga i navještaja u ozračju međusobnog povjerenja, služenja i poštivanja bez prozelitizma, već s namjerom da se bude u istini pred sobom, pred drugim i pred samom Istinom.

Općenito u svijetu, a naročito u našim krajevima, odgoj za multireligioznost, gledan kroz prizmu gore spomenutoga, može i mora biti kohezionim faktorom ljudskog suživota te nepresušnim vrelom različitosti koja ne izaziva sukobe, nego obogaćuje, ne smatra glavnom svrhom regrutiranje novih snaga, nego cjelovito informira i formira one koji to žele. Pozitivne posljedice takvog pristupa, prema tome, neće se osjećati samo na području produbljavanja religijskih spoznaja i odgoja religioznosti pojedinaca, nego nadasve u suživotu ljudi što je uostalom cilj svakog odgoja, a naročito onoga kome je stalo do cjelovite ljudske osobnosti. Religijski pedagozi to smatraju svojim najvažnijim poslanjem.